

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 29.12.2016 ✓Accepted/Kabul: 06.03.2017

DOI: 10.5505/pausbed.2017.04880

“RİSÂLETÜ’N-NUSHİYYE” VE “VAGZ-I AZAT” TA NEFİS TERBİYESİ¹

Soner SAĞLAM*

Özet

Yunus Emre'nin “Risâletü'n-Nushiyye”si, bireyin nefsi ile başa çıkabilmesi için yaptığı mücadeleyi konu edinen bir mesnevidir. Eserde insan için imtihan yeri olan bu geçici dünyada, kişinin nefsi ile olan mücadelesi ve insan-ı kâmil olma yolları anlatılmaktadır. Devletmemmet Azadî'nin “Vagz-ı Azat” adlı eseri manzum bir nasihatname özelliği taşımaktadır. Azadî, bu eserinde sosyal, siyasi, dinî, iktisadi vb. meselelerde görüşlerini ortaya koymuştur. Azadî'nin üzerinde durduğu konulardan biri de nefsin terbiyesidir.

Çalışmada kişinin manevi olgunluğu için büyük önem taşıyan nefis kavramı ve nefsin terbiyesi konusu, her iki eserden örnekler verilerek karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Birbirinden ayrı sahalar ve farklı zaman diliminde yaşayan iki şairin eserleri üzerine yapılacak bu inceleme, Türk dünyasının iki önemli edebî sahasının müşterek değerlerini ve ifade kalıplarının tespitine katkıda bulunmayı da amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Devletmemmet Azadî, Risâletü'n-Nushiyye, Vagz-ı Azat, Nefis.

PURIFICATION OF NAFS (THE SOUL) IN “RİSALETUN NUSHİYYE” AND “VAGZ-I AZAT”

Abstract

Risaleton Nushiyye by Yunus Emre is a masnavi based on one's attempt to deal with his inner bad sides in order to overcome his nafs (the soul). In this work of art, the ways to be a perfect human being through one's struggle with his nafs in this temporary world, which is an exam place for mankind, are discussed. Another work of art namely “Vagz-ı Azat” by Devletmemmet Azadî has the characteristics of a sermon in poetic form. In this work, Azadî stated his ideas on social, political, religious, economical matters and so on. Another issue highly emphasized by Azadî is purification of nafs.

In the study, the notion of “nafs” that has a crucial role in one's spiritual maturity and the issue of purification of nafs were presented with examples from both of the works comparatively. This review on the poets who lived in different places and time periods also aims to demonstrate the shared values and common expressions and phrases in the literature of Turkish world.

Key words: Yunus Emre, Devletmemmet Azadî, Risâletü'n-Nushiyye, Vagz-ı Azat, Nafs (the Soul).

¹ Bu yazı 14-16 Ekim 2016 tarihlerinde Manisa-Yunus Emre Belediyesi tarafından düzenlenen *II. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu'*nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Yrd. Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, DENİZLİ.
e-posta: soner.saglam@gmail.com

1. GİRİŞ

Mutasavvıflara göre, insanı kötü olmaya ve kötülük yapmaya sevk eden güç, nefstir. Kötülüğe yönelttiği için de, onunla mücadele etmek ve bu mücadeleden galip çıkmak gerekir. İşte bu mücadelenin adı, "nefis terbiyesi"dir. Nefsi terbiye etmek; benlik, gurur, kin, hırs, öfke, tamah gibi insanı küçültücü ve çevresindekilere zarar verici huy ve davranışlardan vazgeçmekle olur. Kişi, kendi nefesine hâkim olduğunda kâinattaki tüm varlıkların iyiliğini isteyecek ve buna göre yaşayacaktır. Nefse hâkim olmanın temel prensibi insana ve hayata saygı duymaktır. Vücudu vasıtasıyla dünyaya bağlı olan insanın şu gerçeği unutmaması gerekir: Dünyaya ait olan her şey gelip geçicidir. Dünyada var olan her şey, insanın Allah'ın varlığını ve birliğini fark edebilmesi için birer araçtır. Eğer insan bu gerçeği unutursa maddeye bağımlı kalır ve bu bağımlılık onu Allah'tan uzaklaştırır. Bu nedenle insan, Allah'a doğru yol alabilmek için nefsinin ihtiraslarından kurtulmalıdır (Günay, 1991: 126-127). Bu noktada, tasavvuftaki "yedi nefis" veya "nefsin yedi makamı" kavramının hatırlanmasında fayda vardır. Nefsin birinci makamı "nefs-i emmâre"dir ve "kötülüğü emreden nefis" demektir. Son makam ise "nefs-i safiyye" ya da "nefs-i kâmile"dir. Nefis terbiyesi, nefis-i emmâreden nefis-i kâmileye doğru yol kat edebilmektir. Hedef, nefis-i kâmileye ulaşmaktır. Bu mücadelede başarılı olabilen, yani nefsinin arzularından kurtulabilen ve nefsiyle başa çıkabilen bireyin bu tekâmülü, üyesi olduğu topluluğun da maddi ve manevi yönden rahatlamasına katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan bütün tasavvufi ve ahlaki nasihatler içeren eserlerde nefis konusu her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bu tür eserlerde yazarlar, nefsi terbiye etmenin öneminden bahsetmiş, bunun yöntemleri hakkında görüşler ortaya koymuştur. "Risâletü'n-Nushiyye" ve "Vagz-ı Azat" da bu gaye ile kaleme alınmış eserlerdendir.

Türk İslam düşünce dünyasının zirve şahsiyetlerinden Yunus Emre "Risâletü'n-Nushiyye" adlı mesnevisinde, nefsin terbiyesi konusunu İslam ahlakı ve inancı çerçevesinde ele almıştır. Yunus bireyi iç yolculuğa davet etmiş, onu nefsi ile başa çıkabilmesi için kötü huyları ile mücadele etmeye çağırmıştır. Türk dünyası edebiyatçıları arasında, çok az şahsiyet Yunus Emre kadar geniş bir tesire sahip olabilmıştır. Bu tesiri, Türkmenistan sahasında da açıkça görmekteyiz. Altı ciltlik bir çalışma olan "Türkmen Edebiyatının Tarihi" adlı eserin I. Cildinde kendisine yer verilmiş olması, bu etkisinin sonucudur. Başta, Türkmen edebiyatının büyük şairi Mahtumkulu² olmak üzere pek çok şairin üzerinde Yunus Emre'nin etkisini görebiliriz. Bu şahsiyetlerden biri de Dövlətməmmət Azadı'dır. Aşağıdaki mısralar, Azadı'nın edebî şahsiyetinde ve eserlerindeki Yunus etkisinin somut delilleridir:

*"Kagba veyran etmeden miñ mertebe, (Kâbe viran etmekten bin mertebe
Bir köñil yıkmak yamandır, ey dede." Bir gönül yıkmak kötüdür, ey dede!)*

Çalışmamız "Risâletü'n-Nushiyye" ile "Vagz-ı Azat"ın karşılaştırılması üzerine olduğu için, "Risâletü'n-Nushiyye"ye nazaran daha az bilinen "Vagz-ı Azat" ve onun yazarı Azadı hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun gördük.

² Geniş bilgi için bk.: Abdurrahman GÜZEL (1998). Yunus Emre Ve Mahtumkulu'da Ortak Motifler. Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. Ankara. s.66-81); Fikret TÜRKMEN (2009). Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi. Millî Folklor. S.84, s.18-22.; Mehmet TEMİZKAN (2009). Yunus Emre'nin Türkmen Edebiyatına Etkisi Üzerine Bir İnceleme. Aksaray Üniversitesi I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı. Aksaray. s. 226-231.

2.AZADI VE “VAGZ-I AZAT” ADLI ESERİ

Dövlətməmmət Azadı, Türkmenlərin Göklen boyu Gerkez aşiretindəndir. Babası Mahtumkulu Yonaçı, gümüş ustalığı və çiftçilik yapmanın yanında şiir də yazmışdır. Bəzi kaynaklarda doğum tarixi 1695 olaraq keçməklə birlikdə 1111-12/1700 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. İlk təhsilini köyündəki okulda Niyaz Salih Molla’dan almış, daha sonra Hive’de mədrəsə təhsilini görmüşdür. Əsas məsləği çiftçilik olan Azadı eyni zamanda muallimliyi səbəbiylə “Garrı Molla” lakabıyla anılmış, ayrıca kendisi üçün “Garrı Şahir” lakabı da istifadə edilmişdir. İlk əşi Orazbağ’tan altı uşağı olmuşdur. Bunlardan biri, məşhur Mahtumkulu’dur. Şair, luv ilinin (balıq yılı) nevrüz günü yəni Hicri 1173 ilinin Şaban ayının dördündə, Miladi 1760 ilinin 22 Mart’ında 60 yaşında vəfat etdi və Etrek Çayı ilə Sonu Dağı arasındakı “Garrı Molla” denilən məzarlığa dəfn edildi. Ölümünə, oğlu Mahtumkulu “Atamın” adlı şiirində şöyle tarix düşürmüşdür:

*Altmış yaşda, novruz günü, luv yılı, (Altmış yaşında, nevrüz günü, balıq yılı,
Turdu acal, yolun tutdı atamı. Kalktı ecel, yolunu tuttu atamın.)*

(Aşırov, 2013: 21)

Azadı’nın “Vagz-ı Azat” , “Behiştname”, “Hekayət”, “Beş Namaz” adlı məsnəviləri, mənzum nəsihətname türündədir. Bunlar dışında bərkəç gəzəli və rubaisi vardır. Azadı’nın həm həcim həm də nitelik bəkimindən ən önəmli əsəri 2319 beyittən və dörd bölümdən oluşən “Vagz-ı Azat” adlı məsnəvisidir.

Azadı’nın yaşadığı əsir, Türkmenlərin həm ölkədəki iç kərişikliklər həm də dış təhditlər nədəniylə oldukça sıkıntılı günler geçirdiği bir dənəmdir. “Vagz-ı Azat”, böylesinə olumsuz şərtlər altında zor günler geçiren Türkmen halkına və yöneticilerine, bu kötü durumdan kurtulmanın yollarını gösteren mənzum bir nəsihətnamedir. Eserin birinci bölümü, muhtevası yönüylə siyasetname özelliği gösterir. Bu bəkimdən Vagz-ı Azat’ın birinci bölümü Kutadgu Bilig’den izler taşımaktadır. Bilindiği üzere Kutadgu Bilig, Türk devlet teşkilatı ve devlet felsefesi hakkında önəmli bilgiler aktaran bir şaheserdir. İdeal devlet yönetimi ve ideal toplum düzeni için gerekli olan akıl, bilgi, anlayış, doğruluk, hoşgörü, ədəlet, iyilik gibi kavramlar əsərdə ele alınmıştır. Azadı da əsərin birinci bölümünde, dağınık yaşayan Türkmen boylarının ədətli bir padişah etrafında birleşmeleri gerektiğini söyleyerek “Türkmen birliği”ni vurgulamış ve devlet görevlilerinin taşınması gereken vasıfları tek tek ortaya koymuştur (Sağlam, 2016: 492). Eserin diğer bölümlerinde ise ideal bir toplum düzeninin oluşması için sosyal ve iktisadi hayatta nelere dikkat edilmesi gerektiği bir vaiz üslubuylə dile getirilmiştir. Namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerin fazileti anlatılmış, ilim ve din adamlarının taşınmaları gereken vasıflar belirtilmiştir. Yine ticaret, tarımsal faaliyetler, cömertlik, hayırseverlik, sadaka vermek, aile ilişkileri, çocukların eğitimi, öğretmen öğrenci ilişkisi gibi hayatın her alanıyla ilgili hususlarda görüşler ortaya konulmuştur.

Azadı, yazdığı əsərləriylə 18. yüzil Türkmen ədəbiyatında didaktik geleneğin ən önəmli təmsilçisi olmuş və bu konuda başta oğlu Mahtumkulu olmak üzere pek çok Türkmen şairini etkilemiştir. O, Arap ve Fars dillerini iyi derecede öğrenerek bu dillerde yazılmış kaynakları okumuştur. Sanatında Hoca Ahmed Yesevî, Nizâmî, Sa’dî, Câmî ve Nevâî gibi şairlərin etkisi hissedilmektedir. Azadı’nın əsərlərini incelediğimizde onun iləri seviyede Kur’ân ve hadis bilgisine sahip olduğunu da görmekteyiz. Azadı’nın ədəbi yaratıcılığının temelinde, merkezî bir otoritenin yokluğundan kaynaklanan sıkıntılı farkında olmak vardır. Şair, görevlerini layıqlıylə yapmayan devlet yöneticilerinden ve din

adamlarından şikâyetçi olurken, aslında Türkmen halkının o devirdeki hislerine tercüman olmuştur. Azad'ın şiiri, Türkmen halk yaratıcılığı ile büyük derecede bağlantılıdır. Şair, Türkmen halk yaratıcılığının ürünlerinden masal, rivayet, atasözleri gibi türlerden başarıyla yararlanmıştır. Padişahlara adaletli olmayı, zulmetmemeyi; zenginlere cömert, halka da çalışkan olmayı öğütlerken düşüncelerini bu türdeki anlatımlarla zenginleştiren şair, anlatımına da edebîlik kazandırmıştır.

3.RİSÂLETÜ'N-NUSHİYYE" VE "VAGZ-I AZAT" TA NEFİS KAVRAMI

"Risâletü'n-Nushiyye" ile "Vagz-ı Azat" mesnevi şeklinde yazılmış birer nasihatnamedir. Nasihatnameler, büyük ölçüde dinî-tasavvufî inançların, gelenek ve örfün sınırlarını çizdiği ahlâkî kuralların bireylere aktarıldığı eserlerdir. Bu tür eserlerdeki temel gaye öğreticiliktir. "Risâletü'n-Nushiyye", insanın, insan-ı kâmil olma yolunda yaşadığı manevi yolculuğu anlatır. "Vagz-ı Azat", bu noktada "Risâletü'n-Nushiyye" gibi tasavvufi bir eser değildir. Ancak Vagz-ı Azat'ta da ideal insan kavramı çerçevesinde bireyin sahip olması gereken nitelikler ile kaçınması gereken olumsuz davranışlar ortaya konulmuştur.

Nefis, bireyin manevi tekâmülü noktasında en büyük engeldir. Bu nedenle, mutasavvıflar nefsin terbiye edilmesi konusunu sıkça ele almışlardır. Yunus, Risâletü'n-Nushiyye'de gerçek mutluluğun nefisten kurtulmakla mümkün olacağını ifade eder. Eser de genel olarak bu mücadele anlatılmıştır. Nefsin askerleri olan kibir, öfke, cimrilik, yalan ve iftira gibi kavramlar ele alınmış, onların nasıl alt edileceği ve onlardan nasıl kurtulunacağı söylenmiştir. Bu noktada akıl devreye girmektedir. Akıl, ruh ve nefis arasındaki çatışmada, kişinin en büyük yardımcısı konumundadır. Aklın tavsiyesi ile tevazu, sabır, cömertlik, zekât ve dürüstlük gibi kavramlar devreye girer. Kişi bunlara tutunup nefsin ordularını yener (Tatcı, 2008: 49-62).

Vagz-ı Azat, sadece nefisle mücadelenin anlatıldığı bir eser değildir. Ancak genel manada Azad, ideal insan tipini, başka bir deyişle ideal Türkmen tipini oluşturmaya çalışır. Toplumun en üst tabakasından –Sultan, Bey vb.- en alt tabakasındaki bireylere kadar, her kesimden insanın sahip olması gereken hasletleri ortaya koyar. Yöneticilerin nefisine yenik düşüp kibirlenmemesini ve adaletle hükmetmesini belirtir. Zenginlerin zekât ve sadaka vererek toplumsal huzurun tesisine katkı sağlamaları gerektiğini vurgular. Bu sayede malları temizlenecek ve daha da artacaktır. İlim adamlarının ilmiyle amel etmelerini söyler. Anne baba hakkından, çocuk eğitiminden, hayır hasenatta bulunmaktan, namaz ve oruç gibi dinî görevlerden bahseder. Dolayısıyla eserde ideal bir Türkmen tipi, ideal bir toplum düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır.

Risâletü'n-Nushiyye'nin manzum kısmı altı bölümden oluşur. Ruh ve akıl; kibir ve kanaat; buşu ve gazap; sabır; buhl ve hased; gaybet ve bühtan. Gerçek saadetin nefis ordularından kurtulmakla mümkün olacağını söyleyen Yunus, sırasıyla yukarıdaki kavramları ele alarak tasavvufi bir irşâd yapmaktadır. İslami ilimleri ve tasavvufi kavramları çok iyi bilmekte olan Azad, Vagz-ı Azat'ta kibir, tamah, dünyaya aşırı meyiletme, yalan, fitne, cimrilik, gıybet, gibi olumsuz davranışları ele almıştır. Bunların karşısına tevazu, sabır, cömertlik, dürüstlük, akıl danışma gibi olumlu davranışları koymuş, halkına bu olumlu davranışlara yaklaşmalarını tavsiye etmiştir. İşte bu noktada en büyük engel nefistir. Bu nedenle Azad eserin hemen başında bu konudaki ilk ikazını yapar:

*“Bar, riyâzat tizige nefsiñni sal, (Var, riyâzet³ okuna nefsin sal,
Egrisini gönderegör bu maħal. Egrisini gönderiver bu mahal.*

*Bi-riyâzat gönderelmes, ey aħı, Riyazetsiz gönderemez, ey âhi,
Bolsa herçend kimse ‘alim rasıħı. Olsa bile bir kimse çok bilgili.*

*Nepsi-žalımğa riyâzet ot biliñ, Zâlimlerin nefsi için, riyazeti ateş
bilin,
Bolsa ol egri riyâzetğa salıñ.” Olsa nefisleri eğri, riyazete salın.)*

(Godarov, 2012: 31)

Azadı'nın yukarıdaki mısralarda “riyâzet” kavramı ile kastettiği, nefis terbiyesinden başka bir şey değildir. Vagz-ı Azat'ta ideal bir toplum düzeni oluşturmaya çalışan Azadı, bu konudaki en büyük engelin “nefis” olduğunu bilmektedir. Bu nedenle toplam 2314 beyitten oluşan eserin hemen başlarında - 20-30. beyitler - nefis konusuna dikkat çekmiştir. Nitekim mutasavvıflar, nefsi insanın içindeki en büyük düşman olarak kabul etmiş ve Hz. Peygamber gibi “Allah'ım, bir an bile beni nefsimle baş başa bırakma!” diye dua etmişlerdir (Uludağ, 2006: 526-528). Azadı, Vagz-ı Azat'ın ikinci bölümünde 943-967 ile 968-1018. beyitlerinde nefis kavramı için ayrı bir fasıl açmış ve burada nefsi terbiye etme konusunu ele almıştır. Nefsine yenik düşüp gaflete düşmenin insanlara vereceği zararları belirten Azadı, diğer taraftan gafletten kurtulmanın çarelerini de ortaya koymuştur. Azadı'ya göre kişinin gaflete düşmemesi için nefsin fâni şeylerden uzak tutması ve kanaat içinde yaşaması gerekmektedir. Kişi, ancak bu şekilde nefsin dünyevî arzularından uzak tutabilecektir.

*“Irak kılğay seni andan riyâzat, (Uzak tutar seni ondan riyâzet,
Riyâzat birle eyle hakğa tagat.” Riyâzetle eyle Hak'ka ibadet.)*

(Godarov, 2012: 117)

“Riyâzetin güzeli tövbe ile olandır.” diyerek tövbe etmenin önemini hatırlatan Azadı, insanın nefsinde hâkim olması için oruç tutmasını tavsiye eder. Kişi oruç sayesinde nefsinin arzularını yakacaktır. Şeytan insanın damarlarına kötü düşünceler salarak onu fena işlere yönlendirir. Oysa oruç tutan kişi lanetli şeytanın boynuna künde vurmuş olur. Eğer kişi oruç tutmaz ve karnını çok fazla doyurursa onun üzerine üşengeçlik ve rehâvet gelir. Şeytan da onu gaflete düşürür.

*Eger toydursa garnın merdi-huşyar, (Eğer doyursa karnını merd-i huşyâr,
Kesalat tabdı şeksiz, boldı bimar. Tembellik gelir üzerine şüphesiz olur bîmâr.)*

(Godarov, 2012: 118)

Okurlarını nefis konusunda uyarıya devam eden Azadı, onlardan nefis itinin nazını çekmemelerini ve kulağını burmalarını ister. Kişi nefsinde günde bir defa yemeyi öğretmelidir. Eğer insan nefsinde izzet ikram edip onun çokça yiyip içmesine müsaade ederse, nefsi onun fermanını tutmaz. Dolayısıyla ibadet etmenin zevkini taşıyanlar ve cennete kavuşanlar ancak nefsinin aç bırakanlar olacaktır.

³ Riyâzet: Nefsi kırma. Fâni şeylerden nefsinin çekerek kanaat içinde yaşamak.

*Bes munacat birle tagat zovkını, (Elbet münacat ile ibadet zevkini
Nefsin aç etgen tapar, bilgil muni. Nefsini aç koyan bulur, bil bunu.)*

(Godarov, 2012: 120)

Konuyu somutlaştırmak için tabiattan ve hayattan çeşitli örneklere yer veren şair, yaban atlarının ve vahşi kuşların aç bırakılarak ehlileştirildiğini ve sahibinin emrine girdiğini söyler. Nefsin de bu örneklerde olduğu gibi aç bırakılarak terbiye edilebileceğini ifade eder. Şaire göre, nefsinin öldüren, erlerin en önde gelenidir.

*“Garnı acıksa, arık kılsa tenin, (Karnı acıksa zayıflasa teni,
Bagda ez an eylär kabul emr etgenin. Bundan sonra eder kabul emredileni.*

*Bu mısalı-nefs erur, ey din äri, Bu, nefse örnektir ey din eri,
Nefsin öltürgendür ärler serveri.” Nefsini öldürendir erlerin serveri)*

(Godarov, 2012: 117)

Soyut bir kavram olan nefsi somutlaştırarak okurunun konuyu daha iyi kavramasını amaçlayan Azadı, nefsi eğri bir ağaca benzetir. “Ağaç yaşken eğilir.” atasözünün verdiği mesaja paralel olarak kişi de geç kalmadan bu eğri ağacı düzeltmeli ve kendini nefis terbiyesine salmalıdır. İşte o zaman Allah ve Resulünün dostu olur ve ona cennet kapıları sonuna kadar açılır. Fakat o ağaç eğri olarak kalırsa kimse o kişinin elinden tutmaz, Hak Resülü de ondan yana bakmaz. Sonunda o ağaç ateşe layık olur.

*“Egri agaçdur bu nefis, ey ähli-hal, (Eğri ağaçtır bu nefis ey ehl-i hâl,
Akıl ersen, bar, ol agaçnı tizge sal.” Akıl varsa, git o ağacı düzelt.)*

(Godarov, 2012: 121)

Hak Teâlâ katında benliğin yerinin olmadığını söyleyen Azadı, yine bir benzetmeyle konuyu daha anlaşılır bir şekilde açıklamaya devam eder. Nefsi bir buğday tanesine benzeten şair, nasıl buğday taneleri değirmende elenip yoğrulup un hâline geliyorsa, nefsin de benzer zahmetleri çekerek terbiye edilebileceğini ifade eder.

Nefsin çekeceği zahmetin de riyazet olduğunu belirten şair, riyazet ile Tanrı aşkında pişenlerin asla yollarından geri dönmeyeceğini ve cehennem yüzü görmeyeceklerini söyler.

*“Tañrı ışkında bişen hiç dänmegey, (Tanrı aşkında pişen hiç dönmez,
Ruzı-mahşar dovzah içre yanmagay.” Mahşer gününde cehennemde
yanmaz.)*

(Godarov, 2012: 122)

Yunus Risâletü'n-Nushiyye'de ruh ve aklın şerhinin yapıldığı birinci hikâyede, insana biri Rahmani diğeri Şeytani olmak üzere iki sultanın havale edildiğini söyler. Kişinin mülkünü ele geçirmek için mücadele eden bu iki sultandan Rahmani olanın 13 bin, Şeytani olanın ise 9 bin askeri vardır. Yunus nefsin askerlerini haşerata benzetir. Bunların atları daima eyerli, yani savaşa hazırdır. Kişinin bu nefis askerlerinden kurtulması için onları asması gerekir.

Kadimden nefsidir sultana asi

Bir urgandır heman onun bahası (Tatçı, 2008: 52)

Yunus'a göre insanı iyi veya kötü yöne sevk eden manevi güç, sevgidir. Dünyevî ihtiraslar ise gerçek sevgiye engeldir. Yunus bunu "tamah" kavramı ile anlatır. Tamahtan kurtulmanın çaresi ise kanaattir. Zaten, Hz. Muhammed de kanaatin tükenmez bir hazine olduğunu haber vermektedir. Azadı da eserin dördüncü bölümünde dervişlerin taşıması gereken vasıfları anlatırken, onların kanaatkâr ve nefesine hâkim kişiler olmaları gerektiğini belirtir. Dervişlerin gönlünde dünya sevgisine yer yoktur, bu nedenle yoksul giyimli olmayı tercih ederler. Gönlünde Hak korkusuyla gözleri yaş doludur onların:

*"Bolmagay könlide zerre sövgüsü, (Olmaz gönlünde dünya sevgisi,
İlla bolgay anda tañrı övgüsü." İllâ olur onda Tanrı övgüsü.)*

...

*Bergeninge tañrınıñ kanıg bola, (Verdiğine Tanrı'nın kanaatkâr ola
Hak yolında nefesine manıg bola. Hak yolunda nefesine mani ola.)*

(Godarov, 2012: 214)

Dervişler ihlâs sahibi ve sabır ehlidir. Yumuşak ve şirin sözlü olan dervişlerin yaptıkları işler riyadan ve tamahtan uzaktır. Onlar, ilim ile amel eder; zira amelsiz ilim şeytanın işidir ve ondan hayır gelmez.

Yunus Risâletü'n-Nushiyye'nin ikinci bölümünde kibir kavramını ele alır. Kibir yol kesen haramilere benzetilir. Dağ ile anlatılan kibrin karşısına tevazuyu koyar Yunus. Kişiyi kibir ile asla yoldaş olmamasını tembihler. Kibre uyanların ırak düşeceğini yani gönül sultanından uzaklaşacağını söyler (Tatçı, 2008: 52):

*Sana ugratma kibrün endişesin,
Uyarsan kibre iraga düşesin.*

*İrak düşenlerin imanı yoktur,
Meğer suretlerinde canı yoktur.* (Tatçı, 2008: 411)

Bu nedenle Yunus kibre kapılmamak hususunda insanları tekrar tekrar ikaz eder ve onunla mücadele edilmesini öğütler:

Sakıngıl olmagıl kibr ile yoldaş,

Kibir kandayısı anunla savaş. (Tatçı, 2008: 52)

Azadı'da dervişlerin vasıflarını anlattığı bölümde, dervişlerin kibirden uzak durarak gönül aynalarını temiz tuttuklarını ve böylece gönül gözlerinin açık olduğunu söyler.

*"Gill-u gaş, kibr-u habısdan köñlini, (Gösteriş, kibir ve fenadan gönlünü,
Eylegey saf ayına tek, bil munı. Eyley saf ayna gibi, bil bunu.*

*Hem açuk bolgay anıñ köñli, gözi, Hem açık olur onun gönlü, gözü,
Her zaman görüñgey ol maşşuk yüzi." Her zaman görünür o maşşuk yüzü)*

(Godarov, 2012: 216)

Yunus, kibir bahsini aldığı bu bölümde dünyanın gelip geçiciliği konusuna da dikkat çeker. Nice benim diyenlerin bu dünyadan göçüp gittiğini söyler. Bu nedenle

dünya işlerine bu kadar bağlanmak yerine Hak teşvişinde olunmalı ve ölüm gerçeği unutulmamalıdır:

*Segirtme dünyaya sen yitemezsin,
Ecel yol bağlamışdur dutamazsın*

*Bu beş günlük ömür bu harca yitmez,
Sagır mı kulagin niçün işitmez. (Tatçı, 2008: 413)*

İşte insan bu ölüm gerçeğini unutmamalıdır ve çok geç kalmadan dünyevî hırslardan vaz geçmelidir:

*Bu va'de irmedin gel bir gözün aç,
Heva vü kibr yolından berü kaç (Tatçı, 2008: 414)*

Azadı da dünyanın fâniliği konusuna sıkça değinmiştir. Şair dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu ve bu nedenle dünyaya itibar edilmemesini öğütler. Şair, eserinin birçok yerinde bu konuda nasihatler vermiş, kıssalar anlatmış, yine doğadan ve hayattan örnekler vererek konunun anlaşılmasına gayret etmiştir. Azadı, dünyanın fani bir yer olduğunu anlatmak için; dünyayı kervansaray, insanoğlunu da kervana benzetmiştir. Azadı, yine dünyanın faniliğini anlatmak için “esen yel”, “yanan ateş” benzetmelerini kullanmıştır.

*Ya dahi kervansaray bilgey muni, (Ya dahi kervansaray bil bunu,
Karıvan gonar, göçer tüni, günü. Kervan konar, göçer gece gündüz.
(Godarov, 2012: 67)*

...

*Ya öser yeldur, yanar otdur bu dem, Ya esen yeldir, yanar ateştir bu dem,
Sagatı göçse bolur, bolgay adem. Saati geçse olur, olacak adem.)
(Godarov, 2012: 68)*

Azadı'ya göre ilim ehlinde dört nişan bulunmalıdır. İlk onlarda Allah korkusu olmalı, ikinci olarak kibirli olmayıp tevazu sahibi olmalıdır:

*“Üşbu ilm ählinde bolgay tört nişan, (Bu ilim ehlinde olur dört nişan,
Üşbu dem vaspın anıñ etgil beyan: Bu dem vafını onun et sen beyan:*

*Biri berhizkâr bolgay gorkulu, Biri perhizkâr olacak korkulu,
Tanrı hovpundan içi bolgay dolu. Tanrı korkusuyla içi olur dolu.*

*İkilenci, bolgay tevazıg ol kişi, İkinci, olacak tevazulu o kişi,
Hak için turgay-oturgay üleşi. Hak için oturup kalkacak o kişi.*

*Yagınlarda tekepber olmagay, Yani onlarda kibir olmayacak,
Kübri-nihvat sinasında galmagay.” Kibir-gurur sinesinde kalmayacak)*

(Godarov, 2012: 66)

Yunus'a göre kişiyi kibirden ancak akıl kurtarabilir. Aklın da tavsiyesi tevazudur. Alçakgönüllülük sayesinde kişi bu kibir haramisini yenebilir. Risâletü'n-Nushiyye'de ele

alınan üçüncü konu öfkedir. Yunus, öfkenin olduğu yerde düzen ve dirliğin olmayacağını belirtir (Tatçı 2008: 55). Kişinin imanına da zarar verir öfkeli olmak:

*Buşu gelicegiz imanı gider
İman gerekise varını gider*

*Buşu gelicegiz iman ne olur,
Oda düşer yanar ya can ne olur* (Tatçı, 2008: 419)

Yunus öfkenin sinsice gizlenip bir kenarda beklediğini, ne zaman ortaya çıkacağını bilinmediğini vurgular. Yine akıldır kişiyi kurtaran bu beladan, aklın tavsiyesi de sabırdır. Sabırlı olmaktır. Yunusa göre sabır, canın gıdasıdır ve öfkeden kurtuluşun çaresidir. Kim sabır ile yoldaş olursa her anı her işi iyi olur:

*Şunun kim dünyede sabr ola yarı,
Safa vü zevk olur her lahza kârı* (Tatçı, 2008: 425)

Bu ifadelerle Risâletü'n-Nushiyye'nin dördüncü bölümü olan sabır bahsine geçilir. Kişiyi her durumda sabırlı olmanın yakıştığını, sabrın olduğu her yerde hayır ve güzellik olduğunu söyleyen Yunus, Hz. Yusuf'u örnek gösterir. Yine Hz. Muhammed ve Hz. Musa'yı "Bulasın sabrıyla Mir'âc u Tûr'ı" diyerek işaret eder. İktibas sanatı ile ayet-i kerimeyi hatırlatır:

*Sabır gerek sana her hal içinde
Sabırsuz kimse kalur kâl içinde.*

...

*Ne işün kim ola sabır bitürür
Seni ulu saadete yitürür*

...

*Saadet istesen sabrı güzin gör,
Ki "Va'llahu mu'înüs'-sâbirîn" gör.* (Tatçı, 2008: 426-428)

Sabretmenin sayısız faydası olduğunu söyleyen Azadı, kişinin bütün işlerinde sabırlı olmasını nasihat eder.

*"Sabır kılmakda bardur nefgı-bihed, (Sabretmekte vardır sınırsız fayda,
Yaman işe sabırdur bolgucu sed. Kötü işe sabırdır set olan yine.)
(Godarov, 2012: 139)*

...

*"Haknı hâzir bil, ibadat eylegil, Hakk'ı hazır bil, ibadet eyle,
Her ne kem berse kanagat eylegil. Her ne verirse kanaat eyle.*

*Bolmasa kimde kanagatdan eser, Olmasa kimde kanaatten eser,
İki âlem ol turur itden beter." İki âlemde olur o, itten beter.)*

(Godarov, 2012: 141)

Azadı'ya göre bir şeye fazlasıyla düşkün olmak doğru değildir. İnsanın gönlünden tamah hırsını çıkarması, nefsine hâkim olup Hak emrini tutması gerekir. Tamah edenler gayret ehlinden olmadıkları için cennete de kabul edilmeyecektir. Dervişler herhangi bir menfaat için derviş olmamalıdır, şüphesiz Hak onların rızkını verecektir.

*Bolmagay dervişi-nan, dervişi-dun, (Olmayacak menfaat için derviş,
Ger bolursa, bolgay ol gün sernegun. Eğer olursa, talihsiz olacak o gün)*

(Godarov, 2012: 142)

Risâletü'n-Nushiyye'de beşinci bahis buhl ile hasettir. Nefsin askerlerinden olan bu iki kavram, bireyin manevi tekâmülü noktasında yoldaki engellerdendir. Yunus bahil kişiyi şöyle tanımlar:

*Diyem sana bahilün neyidügin,
Sakinur kendüden kendü yidügin*

*Kazancın kendünün kendüye virmez
Eli baglu durur yimege irmez (Tatçı, 2008: 428)*

Cimri olmak kişiyi Hak'tan ayırır. O nedenle Yunus, bırak sevme dünyayı, der. Hz. Süleyman'ın hem peygamber hem de iktidar sahibi olduğunu ama dünyanın ona da kalmadığını belirtir.

*Süleyman milkine sahib sen isen
Bu mülk bayagıdur ya sen kanısan (Tatçı, 2008: 428)*

Azadî "Vagz-ı Azat"ın ikinci bölümünde "cömertlik ve cimrilik" kavramlarının üzerinde önemle durmuştur. Özellikle zenginlerin sahip olduğu malları için zekât vermeleri gerektiğini, bunun Tanrı buyruğu olduğunu belirtir

*"İki magnı bar zekatda, ey ahi, (İki mana var zekâтта, ey ahi!
Aytayın, gel, bir zaman dinle dahi. Diyeyim gel bir müddet dinle, dahi.*

*Birisi pâklik turur anıñ heman, Birisi, paklıktır onun heman,
Biri ösmekdür aña iki cahan. Birisi, yetmektedir ona iki cihan.*

*Bes zekat bermekde malı arılır, Bil, zekât vermekle malı temizlenir,
Bermese aña haramı garılır. Vermezse, ona haram karıştır.*

*Kim habıs diyrler bu malı ähli-kal, Habıs derler bu mala ey ehl-i kâl,
Hem haram tiyb azalur ol ähli-hal. Haram deyip söylenir o ehl-i hâl.*

*Cümle hayratın huda etmez kabul, Cümle hayratını Hüda etmez kabul,
Hem pisend etmez eyimme hem resul." Hem de değer vermez ona Resul.)
(Godarov, 2012: 129-130)*

...
*"Bu zekatdr kim imanıñ köprisi, (Bu zekâttır bil imanın köprüsü,
Tabdı iman kim zekat vergen kesi. Buldu iman zekât veren kişi."*

*Yagnı kimde yok zekat, yokdur iman, Kimde yok zekât, yoktur iman,
Çün hadısdur, tutmak bu sözge güman. Zira hadistir, etme bu söze güman.*

*Kimde-kim yokdur zekat, yokdur salat, Kimde yoktur zekât, yoktur salât,
Gel, eşit bu sözleri, ey zül-hayat. Gel işit bu sözleri, ey sahib-i hayat!*

*Dergehi-hakda namaz bolmaz kabul, Dergâh-ı Hak'ta namaz olmaz kabul,
Ger eda olmasa zekat, ey bul-fuzul." Eğer eda edilmezse zekât, ey cahil.)*

(Godarov, 2012: 134)

Allah'ın her şeye kadir olduğunu, kulunun neye ihtiyacı varsa ona vereceğini belirten Yunus, sadaka ve zekâtı hatırlatır. Cimrilik ile haset bir araya gelince kişinin mahvına neden olur. Çünkü bunların birliğe ikrarı yoktur. Burada Karun'a telmihte bulunarak, cimrinin sonu Karun gibidir, der. Bunun gibilerin kıyametteki durumu da vahimdir. Cimrilerin sahip olduğu mallar, ateşten bir zincire dönüşerek kişinin boynuna vurulur. İşte malının zekâtını vermeyenin hali budur:

*Zekatını virmeyenün hâli budur
Olur boynına zencir budur (Tatçı, 2008: 433)*

Kişinin erliği noktasında mal sahibi olmanın bir önemi olmadığını şu veciz ifadeyle vurgular Yunus:

*Erün baylığı mâl ile degüldür
Niçe malluya yohsul diyü gül dur (Tatçı, 2008: 433)*

Cimrilik ve hasetlik ile mücadele etmek için yine "akıl"a müracaat etmek gerekir. Akıl tavsiyesi de cömertliktir. Sekiz cennetin süsü cömertler içindir.

Azadı cömertliğin er yiğidin adını şereflendirdiğini ve insanın ayıbını örttüğünü söyler. Ayıbı ortada olanlar cimrilerdir.

*"Âr yigitge bes sahılıkdur şeref, (Er yiğide bil cömertliktir şeref,
Çıkarur adın cahanda her taraf." Çıkarır adını cihanda her taraf.)*

(Godarov 2012: 115)

Risâletü'n-Nushiyye'de altıncı bahiste gıybet ve bühtan kavramları ele alınmıştır. Gıybet yapan kişi daima karanlıktadır. Her günü gecedir. Dolayısıyla onun gözü hiçbir şeyi görmez. Böyle kişi sevgiden uzaktır. Çünkü tüm sevgilerin tadı önce göz ile alınır:

*Kamu sevgü dadın evvel göz alur,
Anınçün hasreti gönülde kalur (Tatçı, 2008: 443)*

Yunus burada açıklama getirir ve kastettiğinin baş gözü değil gönül gözü olduğunu vurgular. Gıybetten sonra yalan ve iftirayı da şöyle tanımlar Yunus:

*Dimek gördüğünü gaybet bu mutlak
Ki perdelülere sabir degül hak*

*Dise görmese bühtan-ı azimdür
Buyuran böyle Kur'ân-ı Kadîm'dür (Tatçı, 2008: 444)*

Başkasının yaptıklarıyla ilgilenmenin kişiye bir yararı yoktur. Bu avarelikten başka bir şey değildir. Bunun yerine kişi kendine bakmalı, kendini düzeltmeye çalışmalıdır. Bu

durumdan kurtulmak için aklın tavsiyesi, dürüst olmaktır. Dürüstlük, yavuz işi iyi eder. Dürüstlük, gıybet ilini yıkar geçer. Kişi doğru olursa her şey doğru olur:

Kamular togridur sen togruyısan
Bulınmaz togrılık sen egriyisen (Tatçı, 2008: 447)

Azadı, iyi insanın özelliklerini ortaya koyarken üzerinde önemle durduğu bir husus da güzel konuşmadır. Şaire göre Allah, dili, ihsan için yaratmıştır. Küfür de iman da dil ile malum olur.

*“Hak yaratmışdur tili ihsan için, (Hak yaratmıştır dili, ihsan için,
Söyle diymiş zikri-hak sübhan için. Söyle demiş Hak zikrini sübhan için.*

*Til bile maglum olur küpr-u iman, Dil ile malum olur, küfür ve iman,
Til ile maglum olur yahşi-yaman.” Dil ile malum olur, yahşi-yaman.)*

(Godarov, 2012: 110)

Okurlarına gıybet etmemelerini ve yalan söylememelerini nasihat eden Azadı, her işin dil ile yapıldığını, bu nedenle de insanların önce düşünmelerini ondan sonra konuşmalarını ifade eder.

*Çünkü bildiñ barça işler til bilen, (Çünkü bildin tüm işler dil ilen,
Carı kılma sen aña gıbat, yalan. Söyletme sen ona gıybet, yalan.*

*Köñliñ içre ovvalan pikir eylegil, Gönlünde evvela fikreyle,
Fark etib yahşi-yamanı söylegil. Fark edip iyi kötüyü söyle.)*

(Godarov, 2012: 110)

...
*Gel, etiş, nädür gulagından zekat, Gel işit, nedir kulağının zekâtı,
Bar eşişme gıbatı tolgu hekat. Boş ver duyma gıybeti.*

*Gel, zekatı til nedür, ey ähli-hayr, Gel dilin zekâtı nedir, ey ehl-i hayr,
Sözlemezdikdur yalan, bähmanı-gayr. Söylememektir yalan, iftira-gayr.)*

(Godarov, 2012: 132)

4. SONUÇ

Yunus emre, İslam’a dayalı tasavvuf ahlakının, Tanrı birliği inancı ile benlik duygusunun her türünden tam olarak kurtulma ahlakının temsilcisi, uygulayıcısı ve öğreticisi konumundadır. Azadı da, bu yolun Türkmenistan sahasındaki en önemli takipçilerinden biridir.

Yunus, iç bene yani ruha değer verir; çünkü ebedi olan ruhtur. Toprakta çürüyen beden, bu maddi varlık, her türlü kötülüğün kaynağıdır, her çeşit dünya ihtiraslarıyla doludur. Onun bir adı da nefistir. Tasavvufta “cihad-ı ekber” denen en büyük savaş, insanı kendine köle yapan ve onu mutlak hürriyetinden yoksun kılan ihtiraslara karşı verilir. İnsanın nefsi üzerinde hâkimiyet kurması demek, bütün insanlığın iyiliğini istemesi demektir. Dolayısıyla nefsin terbiyesi ve onun üzerinde egemenlik kurulmasının özünde hayata ve insana saygı söz konusudur. Gerek Yunus’ta gerek Azadı’da nefis kavramıyla ilişkili olarak ele alınan konuların açıklanmasında da aynı öz bulunmaktadır.

Yunus ve Azadı'nın ortaya koydukları düşüncelerde kişinin manevi tekâmülünü kazanması amaçlanmıştır. Gözü para, mal mülk ten başka bir şey görmeyen insan ne Tanrı'yı ne kendini ne de başkasını tanır. O, Tanrı'nın bitip tükenmeyen bu cihanı insana bağışladığının farkında değildir. Bu bakımdan Yunus ve Azadı'nın yücelttiği en üstün meziyetlerden biri de cömertliktir. Hasislik, cimrilik para mal ve mülk biriktirmektir. Her iki şair de hasislik ve cimrilğin kişiyi mahvedeceğini söylemiştir.

Yunus Emre gibi Azadı da konuşmaya büyük önem vermiştir. Ağızdan çıkan söz kişiye sorumluluk yükler. Bu nedenle dedikodu yapmak, gıybet etmek çirkin davranışlardır.

Anadolu'da teşekkül eden Türkçe edebiyatın kurucu isimlerinden olan Yunus Emre, eserleriyle Türk dünyası edebiyatlarının zirve şahsiyetlerinden biri olmuş, üslubu ve söyleyiş güzelliğiyle birçok şairi etkilemiştir. Azadı da bu isimlerden biridir. Vagz-ı Azat'a baktığımızda hem Risâletü'n-Nushiyye'nin hem de Yunus'un divanındaki şiirlerin etkisini görmekteyiz. Yine söyleyiş bakımından da benzerlikler görmekteyiz. Bu aynı zamanda Anadolu sahası ile Türkmenistan sahasının ortak ifade kalıplarına sahip olduğunun bir göstergesidir. Birbirlerinden farklı zaman diliminde ve farklı sahalarda yaşayıp, eserler veren bu iki şahsiyet, Türk düşünce dünyasının, Türk kültür havzasının önde gelen temsilcileri konumundadırlar.

KAYNAKÇA

- GODAROV, R. (2012). **Dövmemmet Azadı Eserler Yığındısı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- GÜNAY, U. (1991). “Yunus Emre’ye Dair”, **Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler**, (haz. Hüseyin Özbay, Mustafa Tatçı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- AŞIROV, A. (2013). **Magtımğulı – Eserler Yığındısı I-II**, İlim Neşiryatı, Aşgabat.
- HAMZAYEV, M. Y. (1962). **Türkmen Diliniñ Sözlüğü**, Türkmenistan İlimler Akademiyasınıñ Neşiryatı, Aşgabat.
- SAĞLAM S. (2016). “Kutadgu Bilig”, “Sedd-i İskenderi” ve “Vagz-ı Azat”ta Adalet Kavramı, **İsmail Çetişli Hatıra Kitabı**. (Ed. Mehmet Sürur Çelepi), Akçağ Yay., Ankara.
- TATÇI M. (2008). **Yunus Emre Divan ve Risâletü’n-Nushiyye**, H Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, S. (2006). “Nefis”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul.